

RAQAMLI HUQUQIY MUHITDA INSON HUQUQLARINI XALQARO-HUQUQIY MIQYOSDA HIMOYA QILISH MUAMMOLARI

Panjiyev Asliddin Sharofiddinovich

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi.

asliddinpanjiyev70@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23388881>

Annotatsiya. Mazkur tezisda raqamli axborot texnologiyalari rivojlanishi sharoitida inson huquqlarini xalqaro-huquqiy himoya qilishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Xususan, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish, internetda so'z erkinligi hamda sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq huquqiy muammolar yoritiladi.

Shuningdek, mavjud xalqaro-huquqiy mexanizmlarning imkoniyatlari va ularni takomillashtirishga doir takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: raqamli makon, inson huquqlari, xalqaro huquq, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlar, sun'iy intellekt, internet erkinligi, xalqaro-huquqiy himoya.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonlarning o'zaro munosabatlari, axborot almashinuvi, ta'lim olishi va ijtimoiy hayotda ishtirok etish shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar inson huquqlarini ro'yobga chiqarish uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, ushbu huquqlarning buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, shaxsga doir ma'lumotlarning noqonuniy yig'ilishi, raqamli kuzatuvning kengayishi, internetda o'z fikrini bildirish imkoniyatlarining asossiz cheklanishi va algoritmik qarorlar natijasida kamsitish holatlari zamonaviy xalqaro huquq oldidagi dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

An'anaviy inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquqda belgilangan asosiy kafolatlar raqamli muhitda ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Biroq raqamli texnologiyalarning transchegaraviy xususiyati, ma'lumotlarning katta hajmda qayta ishlanishi va xususiy kompaniyalarning raqamli infratuzilmadagi muhim o'рни mavjud huquqiy mexanizmlarni yangicha yondashuvlar asosida qo'llashni talab etadi.

Raqamli makonda inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro-huquqiy asoslari

Raqamli muhitda inson huquqlarini himoya qilish alohida huquqiy makon uchun mutlaqo yangi huquqlar tizimini yaratishni emas, balki mavjud inson huquqlari kafolatlarini yangi texnologik sharoitlarda samarali amalga oshirishni nazarda tutadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida shaxsiy hayot, oila, uy-joy va yozishmalar daxlsizligiga o'zboshimchalik bilan aralashishdan himoyalaniş huquqi belgilangan. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasi ham shaxsiy hayot daxlsizligi va noqonuniy aralashuvdan himoyalaniş kafolatlarini mustahkamlaydi.

Ushbu normalar raqamli makonda ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, shaxsning internetdagi faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni noqonuniy yig'ish, elektron yozishmalarni asossiz kuzatish yoki shaxsiy ma'lumotlarni uning huquqlarini buzadigan tarzda tarqatish tegishli xalqaro majburiyatlar nuqtayi nazaridan baholanishi mumkin.

Bunda har qanday ma'lumotlarni qayta ishlash avtomatik ravishda huquqbuzarlik hisoblanmaydi; uning qonuniyligi, maqsadi, zarurati va mutanosibligi tegishli huquqiy mezonlar asosida aniqlanishi lozim.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari kengashi raqamli davrda shaxsiy hayot daxlsizligiga bag'ishlangan rezolyutsiyalarni qabul qilib, yangi texnologiyalardan foydalanish jarayonida inson huquqlarini himoya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratib kelmoqda.

Jumladan, Kengashning 2023-yil 12-oktabrdagi 54/21-son rezolyutsiyasi raqamli davrda shaxsiy hayot daxlsizligi masalasiga bag'ishlangan. Bundan tashqari, internet muhitidagi so'z erkinligi ham xalqaro-huquqiy himoyaning muhim yo'nalishidir. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 19-moddasi fikr va uni erkin ifoda etish huquqini kafolatlaydi.

Ushbu huquq internet orqali axborot izlash, olish va tarqatishni ham qamrab oladi. Shu bilan birga, xalqaro huquqda mazkur huquqni cheklashga ayrim shartlar asosida yo'l qo'yiladi.

Cheklovlar qonunda nazarda tutilgan, tegishli qonuniy maqsadga qaratilgan va zarur hamda mutanosib bo'lishi lozim.

Demak, raqamli makonda inson huquqlarini himoya qilishning asosiy normativ poydevori xalqaro inson huquqlari hujjatlarida mustahkamlangan. Asosiy masala ushbu normalarni raqamli texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali qo'llashdan iborat.

Raqamli muhitda inson huquqlarini himoya qilishning dolzarb muammolari

Raqamli makonda inson huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq birinchi muhim muammo shaxsga doir ma'lumotlarning daxlsizligini ta'minlashdir. Raqamli platformalar, mobil ilovalar va boshqa axborot tizimlari foydalanuvchilar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ishi va qayta ishlashi mumkin. Ushbu ma'lumotlardan noqonuniy foydalanish shaxsning shaxsiy hayotiga aralashish, uning xulq-atvorini kuzatish yoki unga nisbatan noxolis qarorlar qabul qilinishiga sabab bo'lishi ehtimoli mavjud.

Muammoning yana bir jihati shundaki, raqamli ma'lumotlar ko'pincha bir nechta davlat hududida joylashgan serverlar orqali qayta ishlanadi. Natijada ma'lumotlarni himoya qilish, huquqbuzarlik uchun javobgar subyektni aniqlash va buzilgan huquqlarni tiklashda yurisdiksiya masalalari yuzaga keladi. Bir davlatda joylashgan shaxsning ma'lumotlari boshqa davlatdagi kompaniya tomonidan qayta ishlanganda, tegishli qonunchilik va xalqaro hamkorlik mexanizmlarini aniqlash murakkablashishi mumkin.

Ikkinchi muammo internetdagi so'z erkinligi bilan bog'liq. Raqamli platformalar jamoatchilik fikrini shakllantirish, axborot almashish va fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotda ishtirok etishi uchun muhim vositaga aylangan. Biroq noqonuniy kontentni cheklash, yolg'on axborotga qarshi kurashish va jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan choralar ayrim hollarda haddan tashqari keng talqin qilinib, qonuniy fikr va axborot tarqatish imkoniyatlarini cheklash xavfini tug'dirishi mumkin. Shu sababli kontentni cheklash bilan bog'liq qarorlar qonuniylik, zarurat va mutanosiblik mezonlariga muvofiq bo'lishi kerak.

Uchinchi dolzarb muammo sun'iy intellekt tizimlarining inson huquqlariga ta'siridir.

Sun'iy intellekt ishga qabul qilish, kredit ajratish, ta'lim, tibbiyot va huquqni muhofaza qilish kabi sohalarida qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etilmoqda. Biroq algoritmlarning shaffof emasligi, o'rgatish uchun foydalanilgan ma'lumotlardagi tarafkashlik va qarorlar ustidan samarali

shikoyat qilish imkoniyatining yetarli emasligi tenglik, kamsitilmaslik va adolatli tartib-taomil kafolatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur muammolar xalqaro miqyosda ham e'tirof etilmoqda. Yevropa Kengashi tomonidan 2024-yil 17-mayda qabul qilingan va 5-sentabrda imzolash uchun ochilgan "Sun'iy intellekt va inson huquqlari, demokratiya hamda qonun ustuvorligi to'g'risidagi" doiraviy konvensiya ushbu sohadagi muhim xalqaro-huquqiy tashabbuslardan biridir. Konvensiya sun'iy intellekt tizimlarining butun hayotiy sikli davomida inson huquqlari, demokratiya va qonun ustuvorligi talablariga rioya etishga qaratilgan.

Xalqaro-huquqiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish istiqbollari

Raqamli makonda inson huquqlarini samarali himoya qilish uchun, birinchi navbatda, mavjud xalqaro standartlarni izchil amalga oshirish va milliy qonunchilikni zamonaviy texnologiyalar rivojiga moslashtirish zarur. Bunda shaxsga doir ma'lumotlarni qayta ishlashning qonuniy asoslari, ma'lumotlar xavfsizligi, foydalanuvchilarning xabardorligi va huquqbuzarlik yuz berganda samarali himoya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari aniq belgilanishi lozim.

Ikkinchidan, sun'iy intellektidan foydalanishda inson huquqlariga ta'sirni oldindan baholash mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Inson huquqlariga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan avtomatlashtirilgan qarorlar bo'yicha tegishli tushuntirish olish, qaror ustidan shikoyat qilish va zarur hollarda inson tomonidan qayta ko'rib chiqilishini talab etish imkoniyatlari ta'minlanishi kerak. Bunday kafolatlar algoritmik qarorlar ustidan nazoratni kuchaytirib, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, raqamli makonning transchegaraviy xususiyati xalqaro hamkorlikni kuchaytirishni talab etadi. Davlatlar o'rtasida huquqiy yordam, ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha tajriba almashish va transmilliy kompaniyalar faoliyatiga doir qonuniy talablarni muvofiqlashtirish mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Bunda xavfsizlikni ta'minlash maqsadi inson huquqlarini asossiz cheklash uchun asos bo'lib qolmasligi, barcha choralar tegishli xalqaro majburiyatlarga muvofiq amalga oshirilishi lozim.

To'rtinchidan, raqamli platformalar va texnologiyalarni ishlab chiquvchi xususiy kompaniyalarning inson huquqlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish mas'uliyatini kuchaytirish muhimdir. BMTning Biznes va inson huquqlari bo'yicha rahbarlik tamoyillari biznes subyektlarining inson huquqlariga salbiy ta'sir ko'rsatish xavflarini aniqlash, oldini olish va bunday ta'sirlarni bartaraf etishga doir yondashuvlarni belgilaydi. Shu sababli kompaniyalarning ichki nazorat, shikoyatlarni ko'rib chiqish va inson huquqlariga ta'sirni baholash tizimlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Mazkur takliflarni amalga oshirish raqamli texnologiyalarning afzalliklaridan foydalanish bilan birga, inson huquqlarini himoya qilish kafolatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli makonda inson huquqlarini xalqaro-huquqiy himoya qilish zamonaviy xalqaro huquqning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar insonlarning axborot olish, fikr bildirish va turli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa-da, shaxsiy hayot daxlsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish, tenglik va so'z erkinligi bilan bog'liq yangi xavflarni ham yuzaga keltirmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud xalqaro inson huquqlari standartlari raqamli muhitda ham qo'llanilishi mumkin, biroq ularning samaradorligi huquqiy kafolatlarning aniqligi, davlat nazoratining mutanosibligi, xususi kompaniyalarning mas'uliyati va buzilgan huquqlarni tiklash imkoniyatlariga bog'liq.

Shu munosabat bilan raqamli texnologiyalarni tartibga solishda inson huquqlariga ta'sirni baholash, algoritmik qarorlar ustidan samarali nazoratni ta'minlash, transchegaraviy hamkorlikni kuchaytirish va milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, raqamli taraqqiyotning barqarorligi faqat texnologik imkoniyatlarning kengayishi bilan emas, balki ushbu imkoniyatlardan foydalanish jarayonida inson sha'ni, qadr-qimmatini va asosiy huquqlarining qay darajada himoya qilinishi bilan ham belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations. *Universal Declaration of Human Rights*. General Assembly Resolution 217 A (III), 10 December 1948.
2. United Nations. *International Covenant on Civil and Political Rights*. 16 December 1966.
3. United Nations Human Rights Council. *The Right to Privacy in the Digital Age*. Resolution A/HRC/RES/54/21, 12 October 2023.
4. United Nations. *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework*. 2011.
5. Council of Europe. *Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. CETS No. 225, 2024.
6. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *The Right to Privacy in the Digital Age*. <https://www.ohchr.org/>
7. United Nations. *The Future of Human Rights and Digital Technologies*. <https://www.ohchr.org/>
8. Council of Europe. *Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>